

Metodický list

Rodina a příbuzenství

Tento metodický list vytvořila Mgr. Johana Kotišová.

Úvod do tématu obecně

Příbuzenská organizace představuje jeden z univerzálních principů, pomocí kterého lidé připisují smysl své zkušenosti a kterým se lidská společenství uspořádávají. Příbuzenství a rodinné vazby pomáhají lidem definovat, kým ve vztahu k ostatním jsou, a chápat, jaké chování je od nich očekáváno. Příbuzenství a rodina tak ovlivňují téměř každý aspekt lidského života: například do velké míry určují, koho si (ne)vzít, kde bydlet, jak vychovávat děti či řešit spory a mnoho dalších věcí.

Sociologie, která se v devatenáctém století pokoušela intelektuálně postihnout rozpad tradiční společnosti v Evropě a překotné změny politických a ekonomických pořádků, se k rodině upnula jako k neměnnému organizujícímu principu lidských společenství (Možný, 2006). Přesvědčení, že lidská rodina plní stále tytéž funkce a zachovává si základní strukturu napříč historickými obdobími, přetrvalo v sociologii až do poloviny dvacátého století, kdy jej vystřídala představa o rodině jako nikoliv stabilním, ale stabilizujícím fenoménu. Uspořádání rodinných vztahů totiž vždy sloužilo jako opora větších společenských celků (Možný, 2006) - a v tomto smyslu ji opravdu lze považovat za univerzální.

Přes svoji univerzálnost jsou ale druhy rodinných společenství i samo chápání příbuzenských vazeb nesmírně kulturně rozmanité. Různé kultury tak vytvářejí a pojmenovávají příbuzenské vztahy a identity jinak než my. Právě zjevná kulturní rozmanitost příbuzenství a rodiny se staly v druhé polovině devatenáctého století jedním ze základních a tradičních předmětů sociálně-antropologického výzkumu (Skupnik, 2010).

Mezi prvními zkoumali rodinu - systém (právních) norem vztažených k rodině, kulturní a historické odlišnosti rodinných uspořádání, příbuzenských vazeb a terminologií Henry Sumner Maine, Lewis Henry Morgan, John Ferguson McLennan, Johann Jacob Bachofen; později se jim věnovali také významní sociologové a antropologové jako Émile Durkheim, Alfred Reginald Radcliffe-Brown nebo Bronislaw Malinowski.

V polovině dvacátého století sociologie zformulovala některé „velké teorie“ rodiny; jednou z hlavních byla právě teorie opřená o historické,

srovnávací výzkumy a zejména antropologické poznatky (Možný, 2006), zdůrazňující rozmanitost rodinných uspořádání.

Mezi společenské jevy, které se sociologie a sociální antropologie rodiny a příbuzenství snaží prozkoumat, patří variabilita rodiny, formy manželství, tabu incestu, příbuzenské systémy a terminologie (Murphy, 2006), láska (Bauman, 2013), sex, rodičovství, třídní diference rodinného chování nebo rozvod (Možný, 2006).

První teorií, s jejíž pomocí se sociologové a sociální antropologové pokoušeli vysvětlovat původ a charakter různých způsobů chápání manželství, rodiny a příbuzenství, byl evolucionismus, který řadil lidská společenství na časové škále od nejprimitivnějších či nejpřirozenějších (a tedy příkládajících příbuzenským vazbám nejsilnější význam) po nejcivilizovanější, o nichž se předpokládalo, že biologické svazky nahrazují vazbami smluvními a kulturně definovanými. Pozdější vývoj sociálně-vědního uvažování o rodině však vedl k odlišným pohledům na kulturní rozdílnosti příbuzenských uspořádání: například k představě, že rodinné modely se liší v závislosti na tom, jakou funkci mají naplňovat, či v jakém širším společenském kontextu se vyskytují. Bez ohledu na to, jaký původ či podstatu jim přisuzujeme, konkrétní podoby rodiny a příbuzenských rolí, vztahů a identit – obzvláště vztah manželů a vztah matky a dítěte - se stávají modelem pro ostatní společenské vztahy (Murphy, 2006; Skupnik, 2010).

Současný sociologický a antropologický výzkum rodiny, příbuzenství a sociálních sítí se obrací spíše k západním společnostem a věnuje se tématům domácnosti, intimity, genderových rolí, rodičovství nebo proměnám chápání příbuzenských vazeb, k nimž dochází v souvislosti s vývojem technologií a biomedicíny (Stone, 2000).

Tento metodický list se soustředí přímo na pojem „rodina“, a to právě v kontextu soudobé západní společnosti.

1. Praktické cvičení

Rozmanitost rodin

Cíl:

- Studující se setkají s konkrétními typy rodin, respektive s diverzitou rodinných uspořádání, která je jedním z předmětů současného sociálně-antropologického výzkumu rodiny.

- Popíšíou, co je ve vzájemně odlišných rodinách podstatou (příbuzenských) vazeb, jaké jsou v nich role a funkce.
- Formulují, co je rodina.
- Konfrontují svoje předchozí a nově získané představy o rodině.

2. Úvod do tématu v příkladu

Rodina je společenská jednotka, která v různých kulturách nabývá různých podob; tato kulturní rozmanitost přitom není jen geografická, ale i časová. To znamená, že například typická česká rodina vypadala před několika desítkami let jinak, než vypadá dnes. Typická česká rodina se sice stejně jako například v šedesátých letech minulého století skládá ze dvou manželů a dvou dětí, za posledních šedesát let se ale například zdvojnásobil podíl tzv. neúplných rodin (rodin tvořených jedním rodičem a alespoň jedním dítětem), stejně jako podíl domácností jednotlivců. Mladí lidé dnes oproti minulosti odkládají manželství i rodičovství, a od sedmdesátých let dvacátého století se navíc v českých rodinách rodí stále méně dětí (Možný, 2006).

První sociologové chápali – v České republice stále ještě převažující – **manželskou (nukleární) rodinu**, skládající se z muže, ženy a dětí, jako vrchol dlouhého vývojového procesu vedoucího od promiskuity přes početné rodinné klany nebo mnohoženství. Pozdější autoři naopak zdůrazňovali souvislost kulturně typických rodin s funkcemi, které má dané rodinné uspořádání naplňovat v konkrétním kontextu. Utilitarismus, který tak nahradil zdůrazňování časové posloupnosti, v přemýšlení o rodině explicitně či implicitně přetrvává. Rodina bývá definována jako uspořádání lidí skládající se minimálně z rodičů (manželů) a dětí, respektive z lidí spojených pokrevními vazbami (Možný, 2006), manželstvím nebo adopcí za účelem dělby práce, výchovy dětí a regulace sexu (Murphy, 2006). Postupně se však přidávají další pohledy na rodinu jako na spojení lidí výjimečným stupněm **blízkosti**, který je vytvořen sdílením jistého typu **substance** – touto substancí může být kromě krve nebo genů také například jméno, obývaná půda, místo původu, mléko, duše, informace nebo jídlo (Murphy, 2006; Skupnik, 2010).

Je proto důležité si uvědomit, že rodina označuje velmi rozdílné fenomény, a to i v euroamerickém kulturním okruhu. Manželská rodina je jen jedním z typů rodinných uspořádání; běžně se vyskytují rodiny existující bez manželství, rodiny „neúplné“ (s jedním rodičem), rodiny vzniklé ze dvou neúplných rodin (série monogamních manželských rodin), homoparentální (dva muži či dvě ženy a dítě/děti), polygamní (více žen nebo mužů žije a vychovává děti s jedním mužem nebo ženou) atd. Kromě toho se podoba

rodiny liší s ohledem na dynamiku vývojového cyklu (Skupnik, 2010). Níže popsané cvičení se zaměřuje na pět příkladů ve střední Evropě běžných druhů rodin:

- 1. manželská rodina:** heterosexuální (manželský) pár a jejich děti (K diskuzi: pes jako ne-lidská bytost běžně chápána jako součást rodinného společenství.);
- 2. homoparentální rodina:** homosexuální pár a jejich dítě/děti;
- 3. polygynní rodina:** muž, několik jeho manželek a dětí;
- 4. manželská rodina v pozdější fázi vývojového cyklu rodiny / bezdětní manželé:** manželé, jejichž dítě s nimi už nežije ve společné domácnosti, nebo manželé, kteří dítě neměli (K diskuzi: může být jednogenerační, manželským svazkem spřízněný pár považován za rodinu? Proč ano, proč ne?);
- 5. matrifokální třígenerační rodina:** žena, její dítě a matka.

Za jádro rodiny a její podstatu bývá považováno **manželství** a **příbuzenství**, přičemž i tyto pojmy jsou napříč kulturami chápány velmi rozmanitě. Manželství je společensky uznané spojení muže a ženy; muže a několika žen; ženy a několika mužů; ženy a ženy; muže a muže; muže a sestry své zesnulé manželky; ženy a bratra svého zesnulého manžela; dvěma manželi a dvěma manželkami („spolumanželství“, vyskytující se u Inuitů); několika bratrů a několika žen (u Nyinbů); nebo dokonce ženy a ducha zemřelého muže (u Nuerů). Stejně tak koncepty příbuzenství a rodičovství (mateřství a otcovství) nejsou odjakživa a všude na světě pevně spojeny s biologickým plozením a rozením, ale naopak jsou kulturními verzemi a interpretacemi biologické reprodukce. Například díky technologiím reprodukce jako je náhradní mateřství, adopce nebo umělé oplodnění se definice matky v českém Zákonu o rodině jako „ženy, která dítě porodila“ problematizuje a je potřeba ji upřesňovat (Skupnik, 2010).

Ať už mluvíme o rodině, příbuzenství nebo manželství, je důležité rozlišovat tzv. **normativní definice** (tj. představy o tom, jak by rodina měla vypadat) a **definice deskriptivní** (takové, které popisují reálný stav věcí). Například definice rodiny jako skupiny složené ze dvou manželů odlišného genderu a jejich dětí popisuje jen jeden typ rodiny, který mnozí považují za ideální, ale který se ve skutečnosti vyskytuje vedle rodin s jedním rodičem, vedle rodin vícegeneračních, homoparentálních, „bezdětných“ a tak dále.

Sociologická a sociálně-antropologická perspektiva na rodinu a příbuzenství je užitečným nástrojem porozumění některým **aktuálním společensko-politickým debatám**, například diskuzi o adopci dětí homosexuálními páry nebo o uzákonění stejnopohlavních svazků.

3. Aktivity

Aktivita A

Na tabuli napište slovo „RODINA“ a vyzvěte studující, aby formulovali svoje asociace ke slovu rodina. Asociace zapisujte na jednu stranu od nápisu; mohou se týkat jednotlivých rodinných rolí, s rodinou spojených pocitů, funkcí, prostorovosti... Asociace nekomentujte, vrátíte se k nim později. (2 minuty)

Aktivita B

Rozdělte žáky do pěti skupin. Každá skupina si vylosuje jednu fotografii. Fotografie zobrazují:

1. rodinu složenou z heterosexuálního monogamního páru, dvou dětí a psa (**tzv. normální, manželská rodina**, viz Přílohu A; k diskuzi: pes jako ne-lidská bytost běžně chápáná jako součást rodinného společenství?);
2. z mužského homosexuálního páru a tří malých dětí (**homoparentální rodina**, viz Přílohu B);
3. z muže, dvou žen a čtyř dětí (**polygynní rodina**, viz Přílohu C);
4. z muže a ženy (**tzv. normální /manželská rodina v pozdější fázi vývojového cyklu rodiny** / bezdětní manželé, viz Přílohu D; k diskuzi: může být jednogenerační pár považován za rodinu? Proč ano, proč ne?);
5. ze tří generací žen (**monoparentální a zároveň třígenerační rodina**, viz Přílohu E).

Nechte studující, aby si ve skupinách během pěti minut napsali na papír, zda a proč je, nebo není rodina na jejich fotografii rodinou, co tvoří vzájemné vazby v rámci daného lidského společenství a co svým členům toto společenství poskytuje/jaké plní funkce. (10 minut)

Aktivita C

Po uplynutí doby jedna skupina po druhé představí svoje nápady – jejich odpovědi zapisujte na druhou stranu tabule od nápisu „RODINA“. Sdružujte k sobě přitom nápady/pojmy, které spolu souvisí – tj. ty, které se týkají shodných aspektů (emocionality, materiality, funkcí atp...). Eventuálně představte příslušnou terminologii. (10 minut)

Aktivita D

Vraťte se k původním asociacím. Diskutujte nad rozdíly obou skupin pojmů. Vyzvěte studující, ať se zamyslí, zda je nová skupina pojmů výrazně odlišná od původní. Které pojmy z druhé skupiny přináší do úvah o tom, co je rodina, něco nového? Odporují si některé pojmy? Které pojmy z první skupiny neodpovídají realitě / odpovídají jen úzkému výseku reality? (5+ minut)

Shrnutí aktivit: Rozmanitost rodin

Co by se měli studující naučit?

Studující by se měli setkat s diverzitou rodinných uspořádání, která je jedním z předmětů současného sociálně-vědného výzkumu rodiny, na příkladu pěti různých druhů rodin běžných v jejich vlastním nebo jiném kulturním okruhu. Měli by se naučit přemýšlet nad rodinou jako proměnlivou strukturou, která variuje nejen v čase i prostoru, ale i uvnitř jedné kultury v závislosti na očekáváních a potřebách jednotlivých členů a na sdílené „substanci“, která tvoří základ příbuzenských vazeb. V průběhu cvičení by studující měli konfrontovat svoje předchozí a nově získané představy o rodině.

Na závěr vyučující také zdůrazní rozdíl mezi normativní a deskriptivní definicí rodiny a upozorní na intrakulturní rozmanitost rodinných uspořádání.

6. Přílohy

Příloha A: Rozmanitost rodin, fotografie 1 (viz bod 1. výše)

Zadání: Ve skupině během osmi minut napište na papír odpovědi na následující otázky: Je skupina lidí na fotografii rodinou? Proč ano / proč ne? Co tvoří vzájemné vazby v rámci zobrazeného lidského společenství? Jaké toto společenství plní funkce?

Zdroj: <http://svetjezciku.blog.cz/0908/obamuv-pes-bo>

Příloha B: Rozmanitost rodin, fotografie 2 (viz bod 1. výše)

Zadání: Ve skupině během osmi minut napište na papír odpovědi na následující otázky: Je skupina lidí na fotografii rodinou? Proč ano / proč ne? Co tvoří vzájemné vazby v rámci zobrazeného lidského společenství? Jaké toto společenství plní funkce?

Zdroj: <http://lgbtadoption.tumblr.com/>

Příloha C: Rozmanitost rodin, fotografie 3 (viz bod 1. výše)

Zadání: Ve skupině během osmi minut napište na papír odpovědi na následující otázky: Je skupina lidí na fotografii rodinou? Proč ano / proč ne? Co tvoří vzájemné vazby v rámci zobrazeného lidského společenství? Jaké toto společenství plní funkce?

Zdroj: <http://www.freepressjournal.in/health/sharing-husband-may-boost-health-and-wealth-of-family-study/694825>

Příloha D: Rozmanitost rodin, fotografie 4 (viz bod 1. výše)

Zadání: Ve skupině během osmi minut napište na papír odpovědi na následující otázky: Je skupina lidí na fotografii rodinou? Proč ano / proč ne? Co tvoří vzájemné vazby v rámci zobrazeného lidského společenství? Jaké toto společenství plní funkce?

Zdroj: <http://www.ceskatelevize.cz/ct24/svet/1259641-princ-philip-verny-souputnik-kralovny-alzbety-ii>

Příloha E: Rozmanitost rodin, fotografie 5 (viz bod 1. výše)

Zadání: Ve skupině během osmi minut napište na papír odpovědi na následující otázky: Je skupina lidí na fotografii rodinou? Proč ano / proč ne? Co tvoří vzájemné vazby v rámci zobrazeného lidského společenství? Jaké toto společenství plní funkce?

Zdroj: <http://www.kondice.cz/2016/04/sendvicova-generace-zeny-45-plus-v-nebezpeci/>

Závěr:

Rodina označuje velmi rozdílné fenomény a tzv. normální rodina – v České republice nejběžnější soužití heterosexuálního páru a jejich dětí – je jen jedním z typů rodinných uspořádání. Právě variabilita rodiny patří spolu s formami manželství, povahou a proměnou příbuzenských vazeb či genderových rolí k významným předmětům sociálně-vědného výzkumu. Podoby rodiny a příbuzenských rolí, vztahů a identit – obzvláště vztah manželů a vztah matky a dítěte - se totiž stávají modelem pro ostatní společenské vztahy.

Tip na další cvičení (kombinace s aktivitou zaměřenou na téma předsudků a stereotypů): Napište na papír seznam různých rodinných uspořádání včetně země jejich původu nebo etnicity, počtu dětí a předmětů, které s sebou mají (viz Skupnik, 2010: např. etnicky smíšený pár gayů z Belgie s jedním stále žvatlajícím malým dítětem, bohatá rodina z Keni složená z jednoho manžela, dvou manželek a čtyř dětí různého věku s neskladnými zavazadly apod.). Každý studující dostane seznam k dispozici a úkol vybrat si, s kým by nejraději/nejméně rád/a sdílel/a kupé ve vlaku. Následuje diskuze o důvodech jednotlivých voleb, kterou vyučující moderuje.

Použitá literatura:

Bauman, Z. 2013. *Tekutá láska: O křehkosti lidských pout*. Praha: Academia.

Možný, I. 2006. *Rodina a společnost*. Praha: Slon.

Murphy, R. F. 2006. *Úvod do kulturní a sociální antropologie*. Praha: Slon.

Skupnik, J. 2010. *Antropologie příbuzenství: Příbuzenství, manželství a rodina v kulturněantropologické perspektivě*. Praha: Slon.

Stone, L. (ed.). 2000. *New directions in anthropological kinship*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, Inc.

Doporučená literatura

Collier, J. F., M. Z. Rosaldo a S. J. Yanagisako. 1992. „Is there a family? New anthropological Views.“ Pp. 31-48 in B. Thorne (ed.). *Rethinking the Family*. Boston: Northeastern University.

Hašková, H. Zamykalová, L. 2006. „Mít děti - co je to za normu? Čí je to norma? 130 odst. in Biograf 2006, r. 13, č. 40 – 41. Dostupné z www.biograf.org/clanky/clanek.php?clanek=v4001.

Malinowski, B. 2007. *Sex a represe v divošské společnosti*. Praha: SLON.

Martin, E. 1991. „The Egg and the Sperm: How the Science Has Constructed a Romance Based on Stereotypical Male-female Roles.“ Pp. 485 – 501 in *Signs: Journal of Women in Culture and Society* 1991, r. 31, č. 16.